

ZMATKY KOLEM NACIONALISMU

Miroslav HROCH
Fakulta humanitních studií UK

Abstract

This study is concerned with the definition of the term "nationalism". Short overview of the history of different views on the term is given as well as its contemporary understandings.

Studium problematiky národa a nacionalismu zaujímá v kontextu bádání historických i společenských věd významné postavení. Svědčí o tom nejen značný zájem veřejnosti, ale také sám objem vědecké tvorby. Knihy věnované této problematice by snadno zaplnily několik regálů, nemluvě o rostoucím počtu specializovaných časopisů. O tom, že šlo a dodnes jde o problémy politicky závažné, svědčí okolnost, že počet sepsaných vědeckých studií narůstal vždy v době, kdy se národnostní otázka stala politickou aktualitou - nejnověji během posledních patnácti let. Navzdory (či spíše díky) obrovskému množství dílčích poznatků a rafinovaně vymyšlených modelů tvoří dnes problematika národa a nacionalismu velice nepřehledný terén, v němž se badatelé jen těžko orientují již proto, že bylo dosaženo jen minimálního pojmoslovného konsensu. Proto je užitečné pokusit se o základní orientační přehled pojmů a koncepcí.

Spory o definici

Nahlédneme-li letmo do několika náhodně zvolených studií věnovaných národu a nacionalismu, snadno zjistíme, že každý z autorů chápe těmito pojmy něco poněkud odlišného. Již v meziválečném období se prý v Německu říkalo, že každý doktorant, který se touto tematikou zabývá, považuje za věc své cti, aby předložil originální definici národa. Snaha o originalitu - a to nejen definice, ale především interpretace - dosáhla v současnosti globálních rozměrů. V případě termínu "národ" a jeho ekvivalentů v evropských jazycích tkví základní potíže v tom, že se jako nástroje analýzy moderního společenského a kulturního procesu užívá termínu, který vznikl již ve středověku a byl kontinuálně tradován až do novověku. I když společným kořenem termínu byla latinská "natio", dostaly jeho překlady do jednotlivých jazyků v odlišných politických a sociálních podmínkách poněkud odlišný význam.

V angličtině 18. století označoval termín "nation" všechny obyvatele, kteří žijí pod stejnou vládou (resp. panovníkem) a řídí se shodnými zákony. Obdobně byla charakterizována "la nation" v prvním vydání francouzské Grande Encyclopédie, ale již následující vydání připojila k této charakteristice také společný jazyk. Naproti tomu byla v německé jazykové tradici spojována "Nation" především s kulturou a jazykem, příp. i společnou minulostí. Specifickou potíží bylo, že se tento překlad z latiny částečně překrýval s tradičně německým termínem "Volk".¹ Zmínky si zaslouží, že již v padesátých letech 17. století J.A. Komenský (Comenius) definoval národ (v latině "gens seu natio") jako soubor lidí, kteří žijí na společném území, mají společné dějiny a společný jazyk a jsou spjati láskou ke společné vlasti.² Zajisté to

nebyl jediný případ "předmoderně moderního" chápání tohoto pojmu. Podobnou „etnickou“ koncepci národa najdeme o několik desetiletí dříve u Stránského ve Státě Českém.

Druhý ze základních termínů soudobého pojmového instrumentáře - "nacionalismus" - má podstatně odlišnou genezi. Vznikl jako novotvar původně v politickém diskurzu, což jej zatížilo politickými, hodnotícími konotacemi. Nejznámější je dodnes sociálně demokratická diskuze, z níž se zrodila kontrapozice buržoazního nacionalismu a proletářského internacionalismu. Všeobecně užívaným nástrojem vědecké analýzy se stal „nacionalismus“ - odhlédnuto od prvých náběhů v meziválečné době - teprve během 2. poloviny 20. století. Potíž spočívá ovšem také v tom, že je odvozen od a vztahován k termínu národ, který má odlišné historické pozadí. Nacionalismus, který označoval politický či myšlenkový postoj a byl (a zůstal) hodnotově zatíženým nástrojem politického zápasu od počátku 20. století, byl postupně zařazen do těsného příbuzenství s termínem "národ", který naopak má svoji genezi v předmoderní době. Konfuzi zvyšuje v důsledku toho okolnost, že termín "nacionalismus" interpretují příslušníci různých národností do značné míry v závislosti na tom, jak se chápe termín "národ" v jazykové tradici jejich národů. Je proto logické, že se v angličtině "nationalism" spojuje se státem, resp. zápasem o státnost, zatímco v německé terminologii, kde byl původně definován kulturou a jazykem, si teprve hledá své místo a je předmětem rozporných interpretací. Navíc je tento termín v angličtině i v němčině - a ještě více v ruštině a češtině - podvědomě či vědomě spojován s negativními projevy existence národů a zápasů "ve jménu národa". Budeme mít příležitost demonstrovat pojmoslovné zmatení, kterému podlehl i prominentní badatelé.

Názory na národ v 19. století

Národ se stal předmětem zájmu historiků a dalších vědců často ještě v době, kdy se teprve utvářel, takže vědecký diskurz národa byl nutně poznamenán specifickými národními poměry a postoji badatelů. Zvlášť výrazný byl situačně podmíněný rozdíl vyplývající z toho, v jaké národní situaci se badatelé nacházeli. Ti z nich, kdo studovali národ v podmínkách od středověku existujícího národního státu, jako byla Francie či Anglie, považovali existenci pospolitosti označované jako "nation" za samozřejmost. Jiní přistupovali k předmětu svého zájmu v podmínkách zápasu o národní (ať již státně či kulturně definovanou) existenci a musili si teprve zjistit, jakými rysy budou novou pospolitost vymezovat, aby ji odlišili od pospolitostí jiných. Ne náhodou najdeme koncem 19. a počátkem 20. století největší počet příspěvků do diskuse o definici národa právě v německojazyčném prostředí. Navíc, jak již bylo řečeno, se pro označení nově se utvářející pospolitosti užívalo termínu, který byl v příslušném jazykovém povědomí zakotven od středověku. Tyto skutečnosti pochopitelně ovlivňovaly nejen terminologii, ale také metodická východiska.

Společným rysem naprosté většiny prací, které byly od poloviny 19. století publikovány, bylo primordialistické pojetí národa: axiomatický názor, který odpovídal také dobovému veřejnému mínění, že národ je odvěkou kategorií, jejíž objektivní existenci je možno a nutno oživovat, obrozovat, poněvadž je specifickou hodnotou lidského rodu. Toto prolnutí primordialismu ze sféry politického zápasu do sféry vědeckého výzkumu bylo dalším důsledkem skutečnosti, že ti, kdo národ studovali, byli zároveň jeho příslušníky, či lépe řečeno účastníky národního zápasu, ať již měl jakoukoli podobu.

Není možné reprodukovat zde názory jednotlivých historiků, sociologů či politologů na národ a jeho vznik. Spokojme se konstatováním, že práce, které vznikaly k této problematice během poslední třetiny 19. století a první poloviny století následujícího, můžeme zhruba rozčlenit do dvou základních proudů: Prvý definoval národ objektivními, empiricky zjistitelnými, resp. ověřitelnými rysy, charakteristikami, mezi nimiž obvykle na prvním místě figurovaly ve střední a východní Evropě charakteristiky kulturní a jazykové v kombinaci s nejrůznějšími

prvky dalšími - od politických vazeb přes vazbu k teritoriu až po "pouto krve". Anglosaští autoři měli ovšem již tehdy určité problémy se zařazením "nestátních" národů pod anglický termín "nation" a hledali termíny náhradní, jako zejména "nationality", people, resp. "national group".³

Již počátkem 20. století však někteří autoři došli k názoru, že nelze najít univerzální kombinaci, která by závazně platila pro všechny pospolitosti, které tehdy byly označovány jako národ. Značný vliv proto získalo Meineckovo rozlišení Staatsnation a Kulturnation podle toho, zda pospolitost, která se považovala za národní, tvořila státní celek nebo se opírala o společný jazyk a kulturu. Odlišné řešení téhož problému hledal austromarxista Otto Bauer v tom, že kladl důraz na rozhodující roli společných dějin, které činily z příslušníků národa "pospolitost osudu". Odtud pak se odvozovala charakteristika národa jako pospolitosti kultury a také "charakteru". V průběhu staletí trvajících společných dějin pak prošel národ několika stádii, která se navzájem lišila tím, kdo byl nositelem národní myšlenky, tj. podle toho, jak se rozšiřovala sociální základna národa.⁴

Ještě dál šel v rezignaci na určitelnost stálých objektivních znaků národa Max Weber: národ nemůže být definován "nach empirischen gemeinsamen Qualitäten", je to badatelsky těžko uchopitelný pojem, jenž označuje jistou skupinu lidí, kteří vůči sobě navzájem mají "specifický pocit solidarity". Národ je proto vázán k Prestige-Interessen a Macht-Prestige.⁵

Weberův názor, byť formulován jen jako okrajový postřeh, je asi nejvýznamnějším z těch, které řadíme ke druhému z názorových proudů. Řadíme tam badatele, kteří definovali národ subjektivně, tedy tím, zda si určitá skupina lidí svoji příslušnost k národu uvědomuje a přeje si ji. Tento přístup k národu mohl být demonstrován agitačně jako vůle k "vytvoření" národa, nebo mohl mít podobu prostého souhlasu s příslušností k existujícímu již národu. Nejčastěji je v současnosti tento postoj charakterizován bonmotem E. Renana o národu jako "každodenním plebiscitu", ale jeho tvrzení, že národem jsou ti, kdo se za příslušníky národa považují, měl konkrétní politické poselství: nárok na příslušnost Alsaska k Francii. Zároveň je třeba připomenout, že subjektivizující přístup k národu měl silné pozice také v Německu, kde k jeho zdůvodnění přispěla tzv. statistická škola (G.Rümelin, Lazarus), když statistikové musili řešit otázku, podle jakého kritéria lze při sčítání lidu určit národnostní příslušnost.⁶ Význam pro historické bádání získala tato koncepce teprve v meziválečném období a zejména pak po 2. světové válce. Tehdy ovšem již se těžiště výzkumu přesouvalo z národa na nacionalismus.

Hranici mezi oběma přístupy nelze ovšem absolutizovat. Autoři, kteří usilovali o určení národa objektivními rysy si stále více uvědomovali, že národ nemůže existovat bez sebevědomí svých příslušníků a naopak, subjektivistická definice národa nevyklučovala objektivní vazby mezi jeho příslušníky. Zatímco evropské bádání se i v meziválečné době soustředilo na studium národa, objevil se v americkém prostředí úspěšný pokus o aplikaci nového analytického termínu - "nacionalismus" - v díle Carltona Hayese. Již před ním, roku 1921, přenesl tento termín ze světa politické debaty do roviny politologické analýzy M.S.Handmann, jenž rozlišoval nacionalismus utiskovaných "peoples" (Poláci, Irové) od nacionalismu iredentistického (Italové, Srbové) a prestižního (Francouzi).⁷ Také Hayesova definice nacionalismu byla původně kritická a označovala nacionalismus za "proud and boastful habit of mind about one's own nation", doprovázený nepřátelským postojem k jiným národům. Došel však k názoru, že je třeba diferencovat několik typů nacionalismu: humanistický (Rousseau, Herder), jakobínský, tradicionalistický (Burke, němečtí romantici), liberální (Welcker, Mazzini) a integrální (fašismus, nacismus).⁸ Pokusil se také o neutrální, nehodnotící určení nacionalismu jako "a fusion of patriotism with a consciousness of nationality".⁹ Zatímco Hayesova typologie byla založena na komplexní charakteristice jednotlivých typů, vystoupil sociolog L.Wirth ve třicátých letech s typologií založenou pouze

na požadavcích: podle jejich povahy mohl nacionalismus být právě tak dominantní a hegemoniální, jako partikularistický, resp. marginální a menšinový.¹⁰

Pojetí národa ve 2.polovině 20.století

Neblahé zkušenosti s nacionalismem, které přinesla Evropě i světu 2.světová válka, poznamenaly také přístup k historickému i sociologickému a politologickému studiu národa a nacionalismu. Zvýšila se politická aktuálnost tohoto studia a s ní pochopitelně také angažovanost autorů. Názory se pochopitelně i nadále lišily, ale můžeme zjistit, že v několikerém ohledu panovala mezi badateli většinová shoda o tom, co je potřeba zdůraznit a co naopak bylo překonáno.

1. Naprostá většina badatelů se více či méně důsledně distancovala od primordialistického názoru, že národ je odvěkou kategorií a také od rasových teorií pospolitostí krve.

2. Shoda panovala také v tom, že národ nelze definovat pouze etnickými rysy (jazykem a kulturou).

3. Národ byl nyní v rostoucí míře uznáván za svébytnou politickou, resp. sociální pospolitost teprve tehdy, bylo-li možno doložit, že si jeho příslušníci jsou více či méně vědomi své sounáležitosti a považují ji za hodnotu. 4. Odtud pak vyplýval rostoucí důraz na studium "nacionalismu", jako subjektivního předpokladu, projevu či dokonce podmínky pro existenci národa.

Jistá kontinuita se starším, středověkým vývojem státnosti ovšem byla i nadále uznávána. Systematicky tento vztah kategorizoval J. Armstrong, jemuž kritikové nejednou vytýkali, že se pokouší oživit zastaralý "primordialismus". Ve skutečnosti chtěl především studovat (s velkou dávkou schematizace), jak se měnila intenzita a politická relevance národního vědomí, či spíše pocit sounáležitosti s potenciálním "národem" v průběhu věků.¹¹ Tuto potřebu, resp. pocit sounáležitosti, loyality k velké sociální skupině, považují ostatně za důležitý předpoklad národotvorných procesů také někteří pozdější autoři, zejména z řad sociálních vědců.¹²

Nadále převažoval názor, že národ je velká skupina lidí, početná pospolitost, která je vedle vědomí sounáležitosti jejich příslušníků určena také objektivně určitelnými okolnostmi. V podmínkách politického zaujetí ovšem se zrodila příznivá půda pro častější reflexi termínu nacionalismus, při čemž někteří autoři (Friedrich Hertz, Edward H.Carr¹³, později Elie Kedourie¹⁴) zastávali názor, že jde o nebezpečný a scestný postoj, který je nutno překonat. Ohlas konceptu nacionalismu jako vnitřně diferencovaného, resp. neutrálního pojmu, který vypracoval v meziválečném období Carlton J.Hayes, byl zprvu velmi omezený.

Významnou a svým způsobem přelomovou se stala polarizovaná varianta Hayesova konceptu, kterou prosazoval Hans Kohn, americký politolog českožidovského původu.¹⁵ Definoval nacionalismus jako "a state of mind" a vztahoval jej v obecné poloze k národnímu státu (nation-state). Podle jeho soudu se měl rozlišovat dvojí nacionalismus. Prvým byl nacionalismus pokrokový - liberální a demokratický, který se zrodil v západní Evropě z anglického liberalismu a především z demokratických myšlenek Velké francouzské revoluce. Proti němu stavěl reakční nacionalismus "nezápadní", který byl určován především německou jazykovou definicí národa, a který byl iracionální, mytologický a autoritativní. I když později Kohn tuto strohou polarizaci zmínil tím, že uznal existenci demokratického nacionalismu také v některých menších zemích východní Evropy, jeho dichotomie přímo i nepřímou ovlivňovala, resp. inspirovala celé generace pozdějších badatelů. Proto bude účelné reprodukovat zde ve zkrácené podobě schéma, do které "Kohnovu dichotomii" shrnul Louis L.Snyder.¹⁶

Na západě se vytvořily národní státy, jejichž politické hranice byly zhruba totožné s národními, na východě byly státní a národní hranice zcela odlišné. Na západě vznikla

sekularizovaná, racionalistická společnost z boje za svobodu, ústavu a občanská práva, na východě představoval nacionalismus autoritativní pojetí společnosti, která odmítala cizí (tj. západní) vlivy, i když se jim nemohla vyhnout. Na západě byl národ politickou skutečností a pospolitostí rovnoprávných občanů, na východě se představa národa opírala o iracionální koncepci lidu, pracovala s historickou mytologií a s představou "národního poslání". Západní nacionalismus zdůrazňoval občanská práva jedince bez ohledu na jeho sociální či etnickou příslušnost, na východě se zdůrazňovala kolektivní práva a rozdílnost ras i tříd. Nacionalismus nebyl na východě zakotven v občanské společnosti, ale byl odrazem a součástí úsilí překonat pocit vlastní méněcennosti.

Příznačné je, že se Kohn nepokoušel o definici národa. považoval jej za výtvar nacionalismu. Právě tak příznačné je, že autoři, kteří později jeho dichotomii kriticky revidovali, tento jeho názor v podstatě sdíleli. Theodor Schieder, nehovořil v této souvislosti o nacionalismu, ale o "vůli ke státnosti", při čemž zároveň zpochybnil Meineckovo rozlišování "Kulturnation" a "Staatsnation"¹⁷. K prvním kritikům H.Kohna patřila již počátkem šedesátých let finská historička Aira Kemiläinen, která přesvědčivě doložila, že Kohnovu dichotomii nelze aplikovat podle schematické západo-východní osy¹⁸.

Zatímco koncepce národa jako pospolitosti definované pevným souborem "rysů" přežívala po 2. světové válce nejméně po dvě desetiletí jako oficiální (i když již nikoli jako explicitně stalinská) doktrina sovětské historiografie, hledali autoři v západním světě nové možnosti definice. Představu volné kombinace několika typů vazeb aplikoval zejména Boyd Shafer, jenž jednotlivé vztahy - ekonomické potřeby, fyzické podmínky, jazyk, dějiny považoval za "iluze", které produkovaly nacionalismus jako hlavní nosnou sílu národa. Uznával nicméně také význam objektivních vazeb, jako byla společná vláda, existence sociálních, kulturních a hospodářských institucí a pod.¹⁹

V návaznosti na diskuse o definicích národa, které považovaly národní vědomí za druhotný faktor, se o svoji definici pokusil sociolog P.Sorokin, když definoval národ jako "multibounded group", kterou tvoří soubor osob "linked by two or more unibounded ties", k nimž mohl (ale nemusil) patřit jazyk, teritorium, náboženství, fyzikální poměry. V duchu starší anglické jazykové tradice odlišoval od národa "nationality", kterou definoval jako etnickou skupinu - "unibounded language group"²⁰

Během následujících desetiletí se pokusy definovat národ pevným souborem rysů či vztahů objevovaly vcelku ojediněle. V této souvislosti je třeba uvést především definici britského sociologa A.Smithe, který charakterizoval národ jako soubor obyvatelstva, "který sdílí historické území, společné mýty a historické vzpomínky, masovou kulturu, společnou ekonomii a společná zákonná práva a povinnosti závazná pro všechny jeho členy"²¹. Zároveň zevrubně analyzoval význam etnických kořenů pro formování moderního národa. Vztah moderního národa k předchozí existenci etnických skupin patří k centrálním diskusním otázkám "teorie nacionalismu".²²

V této souvislosti si dovoluje autor této stati prezentovat svůj dávno již publikovaný názor, že národ byl určován především vztahy mezi jeho příslušníky (nikoli tedy abstraktními "rysy"), a že tyto vztahy se kombinovaly, ale mohly být vzájemně zástupné. Nelze empiricky doložit, že by národy byly charakterizovány pevným "závazným" souborem vztahů, ale lze naproti tomu doložit skutečnost, že skupina "národ" byla vždy charakterizována kombinací několika druhů vazeb a vztahů (jazykových, historických teritoriálních, ekonomických, náboženských, politických atd.), při čemž absence některého vztahu nevyklučovala existenci národa. Nutně však k charakteristice národa patří, že jeho příslušníci jsou navzájem spjati komunikačně i společným osudem ve vyšším stupni, než s příslušníky jiných národů, a že jsou pospolitostí rovnoprávných občanů, kteří se za příslušníky národa považují²³.

Potíže se závaznou, obecněji přijatelnou definicí národa vedly některé autory k tomu, že rezignovali na definovatelnost této skupiny konkrétními objektivně určitelnými vztahy. Patřili k nim zejména zmínění již autoři, kteří definovali národ nacionalismem, ať již odsuzovali nacionalismus jako zavrženíhodný jev (Carr, Kedourie) či viděli v něm hlavní duchovní sílu současnosti (H.Kohn). Specifické místo zaujímá mezi nimi badatelský přínos Eugena Lemberga, kdysi docenta na německé univerzitě v Praze, který se snad jako první na kontinentě pokusil aplikovat anglosaský mravně neutrální koncept termínu "nacionalismus" a označil národ za jeho pouhý "objekt". Poté, co doložil, že žádná kategorie vztahů nemůže být bez výjimky aplikována na všechny národy, přiklonil se k názoru, že tyto vztahy jsou navzájem záměnné. Proto definoval nacionalismus jako "intenzivní oddanost" vůči jakékoli "nadosobní instanci", jímž mohl být stejně tak stát, jako etnická skupina či kmen²⁴. Jeho dílo, založené na rozsáhlém empirickém poznání, předešlo svoji dobu, ale zůstalo zejm. v anglosaském světě téměř bez povšimnutí.

Jiným, podstatně vlivnějším pokusem o překonání deskriptivních a scholastických diskusí o určení národa konkrétními "rysy" byla koncepce amerického politologa Karla W.Deutsche, mimochodem pocházející z českožidovské sociálně demokratické rodiny. Ten již počátkem padesátých let definoval národ jako "pospolitost komplementární sociální komunikace", tedy jako skupinu, jejíž příslušníci jsou schopni spolu navzájem komunikovat snáze, komplexněji a intenzivněji než s příslušníky jiných skupin. Tato komunikační pospolitost pak je základem společné národní kultury i národního uvědomění - "nacionalismu", bez jehož dostatečného rozšíření by byla národní pospolitost nemyslitelná²⁵. Pochopitelně také autoři z řad Deutschovy "školy" navazovali na jeho koncepci. Tak na př. Carl Friedrich označuje za národ skupinu osob, která je schopna komunikovat a kooperovat navzájem lépe než "navenek", a která je politicky organizovaná a autonomní. Příslušníci této skupiny spojují své vědomí vzájemné sounáležitosti s jistými hodnotami a s kulturou²⁶.

Zde se již Friedrich blíží častěji zdůrazňovanému určení národa jako státní pospolitosti, což bylo do jisté míry "naprogramováno" v anglickém jazykovém uzru, kde termín "nation" je téměř zaměnitelný s termínem "state", resp. je určen především státností. Takový přístup najdeme u Steina Rokkana a Charlese Tillyho, Johna Breuillyho, Louise Snydera a dalších²⁷. Někteří významní badatelé jako Ernest Gellner či Eric Hobsbawm při tom uznávali, že vedle státnosti může (ale nemusí) být národ v některých případech charakterizován také etnicky. V případě Gellnerově to lze ostatně ilustrovat na vývoji jeho definice nacionalismu. Původně jej definoval jako "political principle which maintains that similarity of culture is the basic social bound", a že odtud vyplývá, že nacionalismus je úsilím o státnost, o to, aby politická realita odpovídala realitě kulturní, resp. etnické. Později však již viděl v nacionalismu "politický princip", který považuje podobnost kultury za základní sociální vazbu a definoval národ "in terms of shared culture".²⁸ Striktně politickou definici národa opouštějí ostatně od devadesátých let také další anglosaskí autoři. Michael Keating odmítl zužování termínu "nation" na stát a navrhl typologii, která by brala v úvahu na jedné straně přítomnost či absenci státnosti u národa a na druhé straně rozlišení etnického a občanského nacionalismu²⁹. Etnickou a kulturní vazbu připouští pro jistou kategorii národů také Walker Connors, který navrhuje pro toto spojení užívat termínu ethnonationalismus³⁰.

Navzdory všem potížím s hledáním definice národa a navzdory rozdílnostem ve výkladu jeho vznik shodovala se většina badatelů z řad historiků a historických sociologů v názoru na objektivní existenci národa jako velké skupiny lidí, byť si byl charakterizován především vědomím sounáležitosti svých členů. Jako vědomou rezignaci na konsenzuální objektivní určení národa formuloval subjektivistickou koncepci na př. Hugh Seton-Watson: "a nation exists when a significant number of people in a community consider themselves to form a nation, or behave as if they formed one"³¹. Také podle Walkera Connorse je národ určen

především tím, že si jistá skupina lidí uvědomuje, že patří k tomuto a nikoli k jinému národu. Při tom není důležité "to, co je, ale to, co se zdá být"³². Tento přístup má ovšem má svá úskalí, zejména při pokusech o vysvětlení kauzálních souvislostí. Jestliže totiž definujeme jistou sociální skupinu pouze vědomím sounáležitosti jejích členů, potom se nabízejí dvě prajednoduchá vysvětlení vzniku národa: 1. postačilo, aby někdo šířil "nacionalistická" hesla a přesvědčil své spoluobčany o tom, ke kterému národu patří, 2. postačí důrazně propagovat a šířit opačné, tedy anti-nacionalistické myšlenky k tomu, aby vědomí národní sounáležitosti - a tedy i národ přestal existovat.

Takový přístup již v šedesátých letech uplatňovali někteří autoři, obvykle nehistorikové, které zajímal pouze abstraktní "nacionalismus" - ať již jakkoli definovaný - a národ označovali za umělou konstrukci, mýtus či "invenci". Kořeny této koncepce lze hledat již hluboko v 19. století u lorda Actona, který považoval národ za "artificial"³³. Také politolog E. Kedourie považoval národ za evropský "vynález" z počátku 19. století.³⁴ Další z kritiků nacionalismu, K. Minogue, se domníval, že "nationalism began by describing itself as a political and historical consciousness of the nation" a pokročil dále "to the inventing of nations".³⁵

Opravdu významný nástup zastánců názoru, že "nacionalismus" byl prvotním hybatelem a národ pouhým jeho "vynálezem", signalizovala jednostranná interpretace vlivné knihy Gellnerovy. Často citovaný Gellnerův názor, že národ je produktem nacionalismu, ovšem opomíjí skutečnost, že autor studoval vznik národa v celkovém kontextu své koncepce a hledal objektivní společenské kořeny nacionalismu, které spatřoval - v duchu svébytného historického materialismu - v modernizačních změnách epochy industrializace.

Ironií osudu se konstruktivistická koncepce hlásí hlavně k dílu marxisticky inspirovaného historika Benedikta Andersona, který označil národy za "imagined communities" a mínil tím skutečnost, že národ může jako skupina existovat pouze tehdy, budou-li si jeho příslušníci schopni představit, že patří k pospolitosti lidí, z nichž většinu osobně neznají a nikdy nepoznají³⁶. Tento názor je ovšem zkresleně interpretován některými radikálními "konstruktivisty" v tom smyslu, jako by bylo národ možno vcelku libovolně "vynalézt" za předpokladu, že bude přesvědčivě „vyprávěn“, a že budou k dispozici dostatečné výchovné a informační prostředky (příznačně byl v německém vydání název Andersonovy knihy "Imagined communities" přeložen jako "Erfindung der Nation"³⁷). Obvykle se při tom "přehlíží" okolnost, že B. Anderson věnuje větší část své knihy analýze historických okolností, které byly nezávislé na přáních "nacionalistů", a které vznik národa podmiňovaly. Andersonovu koncepci modifikoval později australský politolog Paul James, jenž doporučuje na místo mnohoznačného termínu "imagined" termín "abstract community", při čemž klade, podobně jako Anderson, důraz na to, že se tato pospolitost formovala, integrovala vlivem objektivních faktorů již dlouho před nástupem "nacionalismu"³⁸.

Rezignace na možnost určit národ empiricky doložitelnými charakteristikami kromě národního vědomí jeho příslušníků tedy ještě nevyučovala uznání existence národa jako reálné entity. Mnozí autoři však tuto představu odmítají jako nepřijatelný primordialismus či "esencialismus"³⁹. Národ je slovy Lepsiovými či Wehlerovými "myšlený řád", který "je utvářen nacionalismem a jeho přívrženci jako suverénní jednající jednotka"⁴⁰. Národ existující jen v představách lidí může být volně manipulován, resp. modifikován. Extrémní přívrženci této koncepce nejnověji označují národ za mýtus, za "Narration", za produkt zájmových skupin. Navíc pak bylo prý v zájmu "konstuktérů" národa, aby zůstala řadovým příslušníkům národa utajena, skryta skutečnost, že jsou konstruovány⁴¹. Tedy národ nejen jakoo manipulace, ale přímo jako podvod na lidu? Jestliže reálně existovalo jen ono uměle vytvořené vědomí či vyprávění, pak také se stávalo zbytečným hledat definici národa či jeho sociální kořeny. Není snad náhodou, že v radikálním pojetí národa jako nahodilé "nehody

dějin" najdeme paralely - pochopitelně s odlišným politickým vokabulářem - s radikálně antinacionalistickými postoji Rosy Luxemburgové i s dávno dosněným snem dogmatických sovětských leninců o historické podmíněnosti národa a jeho brzkém zákonitým "překonání" a zániku.

Extrémní radikální konstruktivismus však zdaleka neurčuje veškeré bádání o národě a nacionalismu. I řada současných badatelů se snaží vymanit se z jednostranného omezení na pojem nacionalismus a pracovat s termíny Nation i Nation-building jako s funkčními analytickými nástroji, které neztratily svoji použitelnost. Nacionalismus pak je v tomto kontextu charakterizován jako "upřednostňování národního vzorce a zájmu příslušníků jednoho národa vůči všem okolním"⁴². K tomuto pojetí nacionalismu se kloní také autor této stati.

Ať již je národ považován za konstruovanou, ale nezávisle na záměrech lidí existující skupinu, za "substanci", či za mýtus a iluzi, je zřejmé, že jakékoli vědecké a zvláště pak historické studium tohoto fenomenu nemůže rezignovat na vysvětlení jeho vzniku, na analýzu vztahů a postojů, které k úspěšnému "vynalezení" nebo zformování národa, či ke zrodu nacionalismu vedly. Veškeré pojmoslovné pŕtky dostávají smysl pouze tehdy, jsou-li sporem o to, která definice umožňuje lepší a přesnější kauzální analýzu. Bude proto vhodné přejít na tomto místě od srovnání definic a teorií k otázce, jak funkční jsou při rozboru kauzálních souvislostí. Analýzy - ať již jakkoli definovaných - národotvorných procesů jsou však natolik zatíženy ideologií a moralistními předsudky, že bude užitečné zastavit se nejprve u rozporných názorů na historické kořeny, podstatu a společenskou úlohu jevu, který většina současných badatelů označuje jako "nacionalismus".

Nacionalismus: pohroma či náhoda ?

Jak vyplývá ze samotné podstaty věci, nelze se zabývat v současné době problematikou národa a nacionalismu, aniž bychom se setkali se střety v názorech na užitečnost či škodlivost těchto jevů. Každá taková hodnotící diskuse ovšem musí charakterizovat objekt své kritické analýzy. Poznali jsme však, že právě v otázce definice národa se názory diametrálně rozcházejí. Jak je tomu v případě nacionalismu ?

Bylo již konstatováno, že pokud převládá představa, že reálně existuje pouze "nacionalismus", stává se otázka po definice národa bezpředmětnou. Takový přístup má zajisté svoji logiku. Závažným nedostatkem ovšem je, že autoři stále častěji považují za bezpředmětné také zamyslet se alespoň nad tím, jak vlastně tento "nacionalismus" definují. V důsledku toho se v průběhu posledních desetiletí stává tento termín stále mlhavějším - a to jak v jazyce každodenní politiky, tak i v odborné literatuře.

V první části této kapitoly jsme sledovali, jak se termín "nacionalismus" objevoval v politických diskusích na přelomu století stejně tak s pozitivním, jako s negativním předznamenáním. Konstatovali jsme také, že teprve v meziválečném období se z něj pokusili někteří autoři učinit neutrální, tj. nijak nehodnotící nástroj vědecké analýzy. V poválečném bádání tato linie pokračovala zejména v anglosaském jazykovém prostředí, kde jsme již zmínili přístupy K.W.Deutsche a Johna Breuillyho. U řady dalších autorů můžeme sledovat pozoruhodnou inkonsistenci v užití tohoto pojmu. Tak na př. Ernest Gellner se v teoretickém kontextu přidržuje mravně neutrálního, nehodnotícího termínu nacionalismus, ale užívá téhož termínu také všude tam, kde hovoří o konkrétních negativních projevech agresivního, sobeckého a xenofobního nacionalismu, zatímco pozitivní konotace v jeho slovníku chybějí⁴³.

Naproti tomu autoři vyrůstající z myšlenkového odkazu marxistického internacionalismu rozumějí pod termínem nacionalismus především negativní společenské a politické jevy ve vývoji společnosti. To platí nejen o E.Hobsbawmovi a o B.Andersonovi, ale také na př. o

A.Giddensovi⁴⁴. Jako pokus vymanit marxistický pohled z tradiční politické zaujatosti lze charakterizovat úvahy Toma Nairna o "Janusovské tváři" nacionalismu: jeho rozlišení situací koloniálního a jiného útlaku, kdy nacionalismus hrál roli pozitivní, od situací, kdy jeho role byla negativní, mělo ovšem rovněž politický podtext a v jistém ohledu připomíná kladné hodnocení demokratizačních tendencí národně emancipačních hnutí v Rusku, jak je formuloval Lenin v polemice proti Rose Luxemburgové⁴⁵.

Závažnější a dlouhodobější vliv měla na hodnocení nacionalismu snad přece jen výše charakterizovaná "dichotomie" Hanse Kohna, která rozlišovala progresivní a reakční nacionalismus. I když on sám svoji původně striktně západovýchodní diferenciaci modifikoval, jeho představa o protikladu pokrokového, demokratického národního vědomí či nacionalismu "západního" a reakčního, zaostalého nacionalismu "východního" se objevovala ve službách politiké aktualizace stále znovu nejen v publicistice, ale také v odborné literatuře. Uvedme jako příklad nejnovější z vlivných aplikací Kohnova konceptu: je to typologie nacionalismu, kterou vypracovala "samostatně" - tj. bez jediného odkazu na H. Kohna - Liah Greenfieldová⁴⁶. Dichotomie dosahuje u ní již globální rozměr: nejpokrokovějším typem nacionalismu je podle ní občanský a individualistický koncept americký, zatímco role reakčního a nebezpečného nacionalismu je nadále vyhrazena "východu" - Německu a především Rusku.

Proslulou diachronní diferenciací hodnocení nacionalismu navrhl již roku 1956 Th. Schieder: nacionalismus byl původně (tj. především v průběhu 19.století) považován za pokrokový a tvořivý faktor, ale s postupem času (tedy především v první polovině 20.století) se projevila jeho neblahá destruktivní stránka. Obdobně propojil periodizaci a typologii již roku 1945 E.H.Carr: v první fázi byl nacionalismus do roku 1789 záležitostí intelektuálů, ve druhé se do roku 1870 národní myšlenka demokratizovala, ve třetí se pak "socializovala" a osvojila si agresivní vztah k okolí⁴⁷. Obdobné diachronní rozlišení progresivní a reakční fáze najdeme ostatně nejednou také v sovětské historiografii, kde se ovšem pod termínem nacionalismus objevuje pouze ona fáze reakční. Období najdeme také v současné německé a rakouské odborné literatuře⁴⁸. Odlišné historické pozadí, ale stejný základní koncept vyjadřuje výše zmíněný Nairnův výklad o "Janusovské tváři" nacionalismu.

Dvojitá tvář nacionalismu rozlišuje velká část, možná i většina autorů. Tak na př. Etienne Balibar spatřuje "dobrou" stránku nacionalismu v tom, že přispívá k budování státu a pospolitosti vůbec, je odvozen od lásky k lidem a je tolerantní⁴⁹. "Špatná" stránka nacionalismu tkví v jeho expanzivnosti, nenávistnosti, netoleranci k jiným nacionalismům. Podle Louise Snydera, který se v mnohém hlásil k H.Kohnovi, mohl být nacionalismus právě tak morální jako nemorální, právě tak kladný jako záporný, lidský jako nelidský.⁵⁰ Jeho nebezpečí spočívalo ve spojení s kolektivismem proti individuálním svobodám.

Je příznačné, že pozitivní stránky "nacionalismu" (obvykle bez přesné definice tohoto pojmu) vyzvedají častěji autoři, kteří přicházejí z prostředí "malých národů" než autoři angloameričtí. Tak na př. gruzínský politolog Ghia Nodia odmítal kontrapozici nacionalismu a demokracie: podle jeho soudu směřovala cesta k demokracii vždy prostřednictvím nacionalismu. Na emancipační význam nacionalismu - v minulosti i v současnosti - kladla důraz řada dalších autorů, jako na př. katalánský historik Josep Llobera⁵¹, izraelská historička Hedva Ben-Israel⁵².

Záleží ovšem na tom, jak který z autorů "nacionalismus" definuje. V této souvislosti má svůj význam názor francouzského politologa Jeana Leca, který doporučuje definovat tento termín v několika rovinách. Za "ultraslabou" (tj.neutrální) označuje definici nacionalismu jako každého hnutí a postoje, který se přidržuje kulturní či politické identity s národem. Za "silnou" definici považuje názor, že nacionalismus vyjadřuje solidaritu, která nadřazuje národ nad jedince a preferuje vlastní národní zájmy nad všemi ostatními⁵³.

Někteří autoři jdou v rozlišení dvou tvářností nacionalismu ještě dál a doporučují, aby tento termín zůstal vyhrazen pouze pro označení národního egoismu, nekritického povyšování zájmů vlastního národa nad ostatní, kladení národní pospolitosti nad práva jedince. Nejnověji se k tomuto pojetí, jak již bylo řečeno, otevřeně přihlásil německý historik Otto Dann⁵⁴. Pro pozitivní projevy národního vědomí se pak doporučuje užívat jiných termínů, jako na př. národní cítění (Bagge), láska k vlasti a zejména patriotismus. Tento termín (patriotismus) zavedla do své analýzy řada badatelů, při čemž vztah mezi oběma termíny charakterizují někteří jako paralelní (Sugar, Dobb), jiní jako genetický: E. Gellner označil nacionalismus jako formu patriotismu, setkáme se však také s názorem, který naopak vidí v nacionalismu jeden ze zdrojů patriotismu, jeho základ⁵⁵.

Z pokusů o systematické vymezení patriotismu jako kladného a nacionalismu jako záporného jevu se pokusil na př. D. Bar-Tal, jenž definoval patriotismus jako "attachment of group members towards their group and the country in which they reside". Naproti tomu nacionalismus označoval negativní postoje vůči out-groups. Pro úplnost je třeba připomenout, že také oficiální sovětská ideologie rozlišovala (buržoazní) nacionalismus od lásky k vlasti, vlastenectví, které je slučitelné s (proletářským) internacionalismem. Někteří političtí psychologové se pokusili obdobné rozlišení obou typů postojů apolikovat na empirický výzkum. Právem se upozorňuje na to, že takovéto rozlišování umožňuje zejm. v USA pokryteckou polarizaci "našeho" amerického patriotismu a "jejich" nacionalismu⁵⁶.

Jistou možnost objektivizace nabízí ona koncepce, která odmítá rozlišovat pozitivní a negativní stránku nacionalismu a chce uchovat jeho vnitřní rozpornost, při čemž se zřetelně naznačuje autorův kritický odstup vůči nacionalismu ve všech jeho podobách⁵⁷. Takový názor zastával na př. Anthony Giddens, který označoval nacionalismus jako "affiliation of individuals to a set of symbols and beliefs emphasizing communality among members of a political order." Tento nacionalismus však nemohl vzniknout bez formování národa.⁵⁸ John Breuilly rovněž vztahoval v historické perspektivě nacionalismus k národu a považoval jej za politickou doktrínu, která vidí v národu specifickou skupinu a doporučuje rozvíjet loyaltitu vůči této entitě a podporovat její skupinové zájmy a její pokud možno plnou politickou nezávislost.⁵⁹ V obecnější poloze definuje H-U. Wehler nacionalismus jako "ideový systém, který slouží utváření, mobilizaci a integraci většiny svazku solidarity".⁶⁰

Nevýhodou takto obecně formulované definice je, že je příliš široká a je možno jí nediferencovaně označit všechny postoje, které mají něco společného s národem, ať již je jednotkou státní či imaginární. Proto nelze určit intenzitu, sílu či slabost nacionalismu ani jeho vnitřní diferencovanost.⁶¹ Navíc je možno se ptát, zda může nacionalismus existovat bez národa. Takové položení otázky zní snad paradoxně v němčině, nikoli však v anglickém jazykovém kontextu, kde je možno na př. říci: "There was ... no comparable Irish nationalism and that is not surprising because there was nothing even remotely like an Irish nation-state for it to relate to"⁶².

Ostatně také užití termínu nacionalismus jako nehodnotícího, "neutrálního", má své potíže. Jak již bylo řečeno, mnozí autoři si uvědomují nevýhody tak širokého pojetí, do kterého se vejde generál zbraní SS stejně jako francouzský maquista, J.G.Heder stejně jako Napoleon. Proto hledali nové termíny, které by umožnily studovat národotvorné procesy a národně angažované postoje pružněji a diferencovaněji. Nasnadě bylo výše zmíněné rozhodnutí ponechat termínu nacionalismus negativní konotaci a hledat pro pozitivní projevy vztahu k národu a solidarity s jeho příslušníky jiné termíny jako patriotismus⁶³, láska k vlasti, národní uvědomění, národní regionalismus⁶⁴ a pod. Tuto tendenci lze ovšem snadno obvinít z toho, že je staromilská a nikoli inovativní.

Skutečnou terminologickou inovaci nabízejí někteří badatelé z řad sociologů a antropologů, kteří uvažují v historické, tj. vývojové perspektivě a vycházejí z toho, že to, co se označuje

jako nacionalismus se vyvinulo z jistých předchozích postojů a vztahů, které se označují jako "loyalty" či častěji jako "identity".

Termín "loyalty", který je užíván spíše antropology než historiky, je charakterizován jako vztah jedince k existujícím již skupinám, jevům či hodnotám - tedy ke společenské skutečnosti, v jejímž kontextu žije. V tomto vztahu je implicitně obsažen jistý prvek závazku či povinnosti jedince vůči nadosobnímu celku či principu. nejde zde tedy o postoj, který je výsledkem internalizace, resp. který by byl založen na hledání kolektivního "MY", na objevení toho, "kdo jsme", nýbrž na vztahu k dané entitě (Clifford Geerts užívá termínu "primordial loyalty"). Pokud by se tedy pojem loyality aplikoval na proces formování národa, tj. na vztah jedince vůči existujícímu již celku-národu, musil by se vypořádat se vztahem k primordialistickému pojetí národa.⁶⁵ Zde tkví zajisté jeden z důvodů, proč je potenciál pojmu "loyalty" jako alternativy k terminu nacionalismus v historickém výzkumu formování národa velmi omezený. Na druhé straně může být tento pojem užitečný při analýze vztahů uvnitř již existujících, zformovaných národních společenstev.

Zcela jinak je tomu v případě termínu identita, který se do historického a sociologického výzkumu dostal zřejmě různými cestami, i když za jeho "klasika" je často označován sociální psycholog E.H.Erikson.⁶⁶ Nejčastěji byl termín identita spojován s identitou etnickou. Ve vztahu k národu pracoval s tímto termínem J. Armstrong, když se pokoušel komparativně popsat cestu od středověkého "národa" k modernímu a uvědomoval si nemístnost užití termínu "nacionalismus" pro středověkou a raně novověkou společnost.⁶⁷ Bez většího ohlasu se jím pak zabývali někteří badatelé během osmdesátých let.⁶⁸ Obrat nastal kolem roku 1990, kdy nezávisle začala tento termín užívat celá řada autorů. Vyšla systematická monografie Anthonyho Smitha a teoreticky orientovaná studie Williama Blooma, průkopnický intrdisciplinárně orientovaný sborník Bernarda Giesena a další.⁶⁹ Smithova práce získala značný ohlas, ale je obtížné určit, zda to byl právě on, kdo rozhodující měrou ovlivnil skutečnost, že termínu národní identita začali běžně - a obvykle bez teoretické reflexe - užívat badatelé všech sociálněvědních disciplín, kteří se zabývali problematikou národa.

Smith považuje národní identitu za jednu z celé řady identit, které mohou být vzájemně kombinovány - jako identita regionální, etnická, náboženská či třídní ("multiple identities"). Národní identita je založena na etnických prvcích a obsahuje představu o společném prostoru (nabízí ideu "vlasti"), o společných tradicích a hodnotách, o společné paměti a mýtech a o společných zákonech. Při tom je třeba brát v úvahu, že národní identita není pouhou variantou skupinové identity: do jejího utváření vstupuje také osobní identita a identita sociální, které vyjadřují, jak se jedinec prezentuje v sociální interakci a jak jej v interakci přijímají ostatní. Nejdůležitější funkcí národní identity je, že poskytuje zřetelný návod k určení místa jedince ve světě tím, že definuje jeho příslušnost ke "kolektivní osobnosti", resp. nabízí ztotožnění se s takovou osobností.⁷⁰

Zatímco A. Smith zdůrazňuje návaznost národní a etnické identity, jiní autoři kladou důraz na mobilizační potenciál národní identity. W. Bloom považuje přijetí národní identity za výsledek krize identit, do nichž se společnost čas od času dostává. Zdůrazňuje, že identifikace masy obyvatelstva s národem a jeho symboly vede k tomu, že jsou schopni jednat jako jediný celek, "psychologická skupina", když tyto symboly jsou nebo se zdají být ohroženy.⁷¹ E.Hobsbawm vidí funkci národní identity především v tom, že se jí národ vymezuje vůči jiným identitám, které považuje za podřazené.⁷² F. Braudel odvozuje národní identitu především z "historické zkušenosti" národní komunity a z dialogu mezi minulostí a budoucností.⁷³ Švédský historik Sven Tägil navrhuje rozlišit identitu jako prosté vědomí sounáležitosti s národem a "identification" jako výraz aktivního postoje jedince k národu, jako ochotu angažovat se pro kolektivní osobnost - národ.⁷⁴

Zdá se, že termín národní identita má v analýze národotvorných procesů své opodstanění díky tomu, že je na rozdíl od termínu nacionalismus mravně neutrální a není zatížen ani zamlžen politizovanou žurnalistikou. Nepřekvapí proto, že někteří současní badatelé starší i nastupující generace užívají termín národní identita jako jeden z centrálních pojmů historické analýzy, který je schopen nahradit opotřebovaný a mlhavý "nacionalismus".⁷⁵ Někdy může jít téměř o synonymum. Je na př. pozoruhodné, jak blízká je definice národní identity v pojetí Ulrike v. Hirschhausen a Jörna Leonharda výše uvedené definici nacionalismu podle H.U.Wehlera.⁷⁶

Bohužel se však i v případě termínu národní identita začíná projevovat rozdíl v tom, jak se užívá termínu "identita" v obecném podání sociálních věd⁷⁷, a jak jej aplikují empirické studie o národní identitě jako o součásti, resp. projevu skupinové (kolektivní) sociální identity. Navíc je konjunktura termínu zejména v anglosaském jazykovém prostředí natolik nereflektovaná, že hrozí, obdobně jako v případě termínu nacionalismus, oslabení jeho použitelnosti jako nástroje vědecké analýzy. Je proto pochopitelné, že se nejnověji někteří z kritických autorů přiklánějí k názoru, že termín "identita" by měl být vyřazen z terminologického instrumentáře a nahrazen termínem jiným. Lutz Niethammer navrhuje vůbec toto „Plastikwort“ zrušit a nahradit konkrétnějšími pojmy, jako na př. "WIR", Rogers Brubaker doporučuje "nationness", resp. "identification"⁷⁸. Je ovšem otázka, zda by takový krok nepřispěl k ještě většímu terminologickému zmatení.

Jestliže je předností termínu národní identita jeho hodnotová neutralita a jeho kombinovatelnost s dalšími druhy identit (ať již s identitou etnickou, státní či regionální), pak je jeho nevýhodou, že nevyjadřuje, nepostihuje moment aktivizace, který je s formováním národa spjat. Tomuto nedostatku lze odpomoci derivátem "identifikace", pokud je v daném jazyce použitelný. Obecně lépe využitelné se zdá být použití termínů národní hnutí, resp. národní mobilizace - podle toho, o jaký typ formování národa půjde. Bylo by však předčasné, uzavírat na tomto místě kapitolu o terminologii. Bude vhodnější seznámit se nejprve s tím, jaký kauzální výklad nám jednotlivé koncepce národa, nacionalismu, národní identity atd. nabízejí.

Ať jsou již výhrady vůči termínu identita jakékoli, považují jej za jeden z použitelných analytických pojmů, nikoli však za pojem jediným. Jeho nosnost a užitečnost byla již dosavadním bádáním ověřena, ale zároveň je zřejmé, že mu hrozí stejné nebezpečí opotřebování, jako termínu nacionalismus, bude-li nediferencovaně nadužíván.

POZNÁMKY

1 Tyto pojmoslovné rozdíly poprvé analyzovala finská historička A.Kemiläinen v prvních kapitolách své práce *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*, Jyväskylä 1964, která zůstala v západním bádání nepovšimnuta.

2. Ve spisu *Gentis felicitas*, který byl vytištěn 1659 a věnován Františkovi Rákoczi. In: *Spisy Jana Amose Komenského 5., Korespondence II.*, Praha 1902, str. 265.

3 B.Joseph, *Nationality, its Nature and Problems*, London 1929, str. 24 n. a 31 Tetmínem "nationality si vypomáhal zejména Carlton J. Hayes (viz pozn. 8)

4 F.Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München, Berlin 1907. O.Bauer, *Die Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie*, Wien 1907, str. 84 nn. a 135. Bauerovou koncepcí se inspiroval mladý bolševický emigrant Josef Džugašvili-Stalin, a spojil ji ve zjednodušené

podobě s definicí národa pomocí závazných znaků, která se stala od třicátých let oficiální sovětskou "marxistickou" koncepcí národa.

5 M.Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft II*, Tübingen 1976, str. 675 nn. Na druhé straně vysvětloval M.Weber rozdíl v životní úrovni Němců a Poláků rasovými dispozicemi - srv. J.-R. Paré, *Les "écrits de jeunesse" de Max Weber: l'histoire agraire, le nationalisme et les paysants*, in: *Revue Canadienne de science politique*, Sept. 1995, str. 440. Srv. též P.Birnbaum (ed.), *Sociologie des nationalismes*, Paris 1997, str. 13 n.

6 E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation ?* in: *Oeuvres Completes I.*, Paris 1947. G.Rümelin, *Kanzlerreden*, Tübingen 1907. K úloze "statistiků" srv. J.Weichlein, "Qu'est-ce qu'une nation ?" *Stationen der deutschen statistischen Debatte um Nation und Nationalität in der Reichsgründungszeit*, in: W.v.Kreseritzky, K.-P.Sick (Hrsg.), *Demokratie in Deutschland. Chancen und Gefährdungen im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1999, str. 71nn.

7 M.S.Handmann, *The sentiment of nationalism*, in: *Political Science Quarterly XXXVI*, 1921, 107 nn.

8 Carlton J. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York 1931

9 Týž, *Nationalism: A Religion*, New York 1960, str. 2

10 L.Wirth, *Types of Nationalism*, in: *American Journal of Sociology XLI*, 1936, str. 723 nn. Názory Hayesovy a Wirthovy (i dalších starších autorů zde uvádím také proto, abych upozornil na relativitu "objevnosti" mnoha současných teorií nacionalismu, které nabízejí v odlišné verbalizaci řešení a badatelská východiska, která byla již dávno promyšlena.

11 J. Armstrong, *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, Univ. of North Carolina Press 1982. Ještě roku 1949 zastávali mnozí historikové názor, že národy jsou jednotkami, které více méně nepřetržitě existovaly od středověku, srv. zpráva o III. mezinárodním setkání historiků roku 1949: *Europa und der Nationalismus*, Baden-Baden 1950.

12 Clifford Geerts, *Old Societies and New States*, New York 1963, str. 109, McKinn, McMahan v úvodu ke sborníku *The Morality of Nationalism*, Oxford UP 1997, E.Shils, *Nation, nationality, nationalism and civil society*, in: *Nations and Nationalism*, 1995. 1, str. 96 a 100, H.-U.Weehler, *Nationalismus, Nation und Nationalstaat in Deutschland mit dem ausgehenden 18.Jahrhundert*, in: U. Herrmann (ed.), *Volk - Nation - Vaterland*, Hamburg 1996, str. 269.

13 F. Hertz, *Nationality in History and Politics. A Study of the Psychology and Sociology of National Sentiment and Character*, London, Keagan Paul 1945, E. H. Carr, *Nationalism and After*, London 1945

14 Elie Kedourie, *Nationalism*, London, Hutchinson 1960

15 H. Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background*, New York, Macmilan (1944) 1956. Týž, *Nationalism: Its Meaning and History*, Princeton, Van Nostrand 1955

16 Louis L. Snyder, *The Meaning of Nationalism*, New Brunswick, New Jersey 1954, str.

118 nn. 17 T. Schieder, *Nationalismus und Nationalstaat. Studien zum nationalen Problem im modernen Europa*, Göttingen 1991, ...

18 A. Kemiläinen, *Nationalism*, str. 111-142. Kohnova "dichotomie" se neujala a postupně upadla v zapomenutí. Na ideologicko-politické pozadí názoru, že definice národa "krví" se zrodila v Německu, poukázal již H. Ziegler, *Die moderne Nation. Beitrag zur politischen Soziologie*, Tübingen 1931, str. 37 n. S ideologickým posláním ožila Kohnova koncepce znovu, aniž by byl její autor vůbec citován, v neprávem přeceňované knize L. Greenfields, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge MA, Harvard Univ. Press 1992, která na základě jednotraného výběru informací konstruuje pokrokový anglo-americký "západní" nacionalismus proti reakčnímu a tmářskému nacionalismu "východnímu" - německému a ruskému.

- 19 Boyd C. Shafer, *Nationalism. Myth and Reality*, London, Victor Gollancz 1955, týž, *Only if WE Knew More About Nationalism*, in: *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 7, 1980, str. 197-218
- 20 P. Sorokin, *Society, Culture and Personality. A System of General Sociology*, New York, London 1947
- 21 A. D. Smith, *National Identity*, Penguin Books 1991, str.14 n.
- 22 Týž, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Cambridge 1986.. Význam etnických kořenů národa nejnověji zdůrazňují na př. Th.Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalis. Anthropological Perspectives*, Pluto Press 1993, A. Hastings, *The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Natioinalism*, Campbridge Univ. Press 1997. Silná etnická identifikace s národním státem povzbuzuje podle Hagedoorna národní hrdost a odtud ústí k pocitu národní superiority. Srv. jeho úvod ke sborníku L.Hagedoorn, G.Csepel, H.Dekker, R.Farner (Hrsg.), *European Nations and Nationalism. Theoretical and historical perspectives*, Ashgate 2000, str. 5 n.
- 23 M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praha 1968. Toto pojetí později autor modifikoval a upřesnil, srv. týž, *From National Movement to the Fully-formed Nation*, in: *New Left Review* 198, 1993, str. 3 nn.
- 24 E. Lemberg, *Der Nationalismus, I.*, Hamburg, Rowohlt 1964, str. 50 nn., II., str. 28 nn. K tomu srv. M. Hroch, *Eugen Lembergs Nationalismustheorie*, in: *Bohemia* 45, 2004, str. 1 nn.
- 25 K. W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge/Mass., Institut of Technology Press 1953. O jeho teorii srv. mj. Th. Weiser, *K.W.Deutschs Modell der Nationswerdung und sein Beitrag für die historische Nationalismusforschung*, in: E. Schmidt-Hartmann, *Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien*, München, Oldenburg !))\$, str. 127 nn.
- 26 C. J. Friedrich, *Nation- Building*, in: K. W. Deutsch, W.J.Foltz (Eds.), *Nation-Building*, New York 1966, str. 27-32
- 27 Stein Rokkan (ed.), *Comparative Research Across Cultures and Nations*, Paris, The Hague 1968. Stein Rokkan, K.Steelen, J. Warmbrunn , *Nation-building in: Current Sociology* 19, no.3., The Hague, Paris 1973. Ch. Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press 1975. L. L. Snyder, *Varieties of Nationalism. A Comparative Study*, Hinsdale Ill.,Dryden Press 1976. J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Chicago University Press 1982. Nejnověji zdůraznil vazbu národa ke státu (a zároveň také k etnicitě) z nezápádních autorů také B. Geremek, *The Common Roots of Europe*, Cambridge Univ.Press 1996, str. 165 nn.
- 28 E. Gellner, *Nations and Nationalism*, London, Basil Blackwell 1983. E. Hobsbsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth and Reality*, Cambridge University Press 1990. E. Gellner, *Nationalism*, London, Weidenfeld & Nicolson 1997, str. 3 n.
- 29 M.Keating, *Natiions against the State. The POLitics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*, Macmillan Press, 1996, str. 15
- 30 W. Connors, *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton University Press, New Jersey 1994
- 31 H. Seton-Watson, *Nations and State: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London, Methuen, 1977, str. 5
- 32 W. Connor, *Ethnonationalism*, str. 93
- 33 P. James, *Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community*, SAGE Publ.1996, str. 63
- 34 E. Kedourie, *Nationalism*, str. 9
- 35 K.R.Minogue, *Nationalism*, London 1967, str. 154

- 36 B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso Editions 1983
- 37 *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts*, Frankfurt M., New York, Campus 1993. Sám B. Anderson se proti takovéto interpretaci jednoznačně ohradil v úvodu ke 2. vydání své knihy. Srv. též McCrone, *Sociology*, str. 6.
- 38 P. James, *Nation Formation*, zejm. str. 5 nn.
- 39 A. Smithe označil za "primordialistu" Ross Poole, *Nationalism, Ethnicity, Identity*, in: *Journal of Areas Studies*, 1994, č. 4. Polemiku proti "esencialismu" předkládá nejnověji americký sociolog R. Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge Univ. Press 1996, zejm. str. 13 nn.
- 40 M.R.Lepsius, *Interessen*, str. 233 n., týž, *Demokratie in Deutschland. Soziologisch - historische Konstellationsanalysen*, Göttingen 1993, str. 196nn. H.-U.Weehler, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München 2001, str. 13.
- 41 Srv. zejm. R.Speth, *Nation und Revolution. Politische Mythen im 19. Jahrhundert*, Opladen 2000, str. 153, L.Mármora, *Nation und internationalismus*, Bremen 1983, str. 119 n. A.H.Birch, *Nationalism and National Integration*, London 1989, str. 6 n. B. Estel, *Grundaspekte der Nation*, in: B.Estel, T.Mayer (eds.), *Das Prinzip Nation in modernen Gesellschaften*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1994, str. 13 nn. Cílem této kapitoly není podat zevrubný a vyčerpávající přehled názorů, nýbrž upozornit jen na některé základní typy a vývojové tendence. Pro zevrubný systematický přehled literatury může německojazyčný čtenář využít mj. zevrubný *Literaturbericht D.* Langewiesche, *Nation, Nationalismus, Nationalstaat: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, in: *Neue Politische Literatur* 40, 1995, str. 190-236.
- 42 U.v.Hirschhausen, J. Leonhard, *Europäische Nationalismen im West- Ost- Vergleich: Von der Typologie zur Differenzbestimmung*, in: dieselben, *Nationalismen in Europa. West- und Osteuropa im Vergleich*, Göttingen, Wallstein Verl. 2001, str. 14 n.
- 43 Srv. rozdíl mezi definicemi v úvodní části knihy *Nations and Nationalism* a a jeho známou statí *Nationalism and the International Order*, in: E. Gellner, *Encounters with Nationalism*, Oxford, Blackwell 1994, zejm. str. 23 nn.
- 44 A.Giddens, *The Nation State and Violence*, Cambridge 1985, str. 215.
- 45 T. Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-nationalism*, London, New Left Books 1977, především kapitola *The Modern Janus*. K diskusi o této koncepci viz T.Nairn, E.Hobsbawm, R.Debray, M.Löwy, *Nationalismus und Marxismus*, Berlin, Rotbuch Verl. 1978. Rozlišení na nacionalismus exkluzivní a odbojový (proti vnějšímu ohrožení) srv. McKim, McMahan, *The Morality of Nationalism*, str. 69 nn. V.I.Lenin, *Critical Remarks on the National Question*, in: *Collected Works* 20, Moskva 1963, str. 19 nn. 46 L.Greenfield, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge Mass., Harvard University Press 1992
- 47 Th. Schieder, *Nationalismus*, str. 347
- 48 Srv. na př. U. v. Hirschhausen, J.Leonhard, *Nationalismen*, str. 29 nn. R.Bauböck, *Nationalismus versus Demokratie*, in: *Österreichische Zeitschrift f. Politikwissenschaft*, 20, 1991, str. 73 nn. Také v anglosaské literatuře se projevuje, ovšem na nové teoretické úrovni, nový příklon k určení národa objektivními vazbami. Tak na př. australský politolog Paul James charakterizuje národ jako "the broad, structured conjuncture of social relations of a particular society conditioned and integrated through the means and relations of communication, production, organization and exchange" - *Nation Formation. Towards a Theory of Abstract Community*, SAGE Publications 1996, str. 127.
- 49 E. Balibar, I.Wallerstein, *Race, nation, class: ambiguous identities*, London, New York, Verso 1991, str. 47 nn. Rozlišení nacionalismu u I.Berlina na agresivní a kooperující

- komentuje N.Gardels, Two concepts of nationalism. An Interview with Isaiah Berlin, in: The New York Review of Books, Nov.20, 1991.
- 50 L.Snyder, The New Nationalism, Ithaca, Cornell UP 1968, str. 13 nn.
- 51 J.R.Llobera, The God of Modernity. The development of nationalism in Western Europe, Oxford-Providence, Berg 1994
- 52 H. Ben-Israel, Nationalism: Animal, Vegetable, Mineral, or Cultural ? in: Australian Journal of History and Politics, 1994, str. 143
- 53 J.Leca, De quoi parle-t-on ? in: Nations et nationalismes, Paris 1995, str. 17 n.
- 54 O. Dann, Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990, München, Verlag C.H.Beck 1993, str. 12 nn.
- 55 P. Bagge, Nationalisme, antinationalisme og nationalfoelelser i Danmark omkring 1900, in: Festschrift til Astrid Friis, Kobenhavn 1963, str. 1 nn. K dalším termínům srv.těž R.Le Vine, D. Campbell, Ethnocentrism. Theories of conflict, ethnic attitudes and group behaviour, New York 1972. P.F.Sugar, The Roots of Eastern European Nationalism, in: in: Ier Congres international des études balkaniques, Sofia 1966, Histoire du XXeme siecle, str. 163. L. Doob, Patriotism and Nationalism: their Psychological Foundations, New Haven, Yale University Press 1964. E.Gellner, Nationalismus und Moderne, Berlin 1991, str. 200. R. McKim, J.McMahon, The Morality of nationalism, Oxford 1997.
- 56 D.Bar-Tal, Patriotism as fundamental belief of group members, in: Politics and the Individual 3, 1993, str. 48. Kritiku pokrytecké kontrapozice patriotismu a nacionalismu srv. M.Billig, The Banal Nationalism, SAGE Publ. 1995, str. 5 a 43, obdobně též D. McCrone v úvodu ke knize The Sociology of Nationalism, London, New York 1998. Bar Talova definice patriotismu ostatně silně připomíná Lembergovu definici nacionalismu.
- 57 Takový názor zastává na př. D. Langewiesche, Nation, Nationalismus, Nationalstaat, str. 190 nn. 58 A. Giddens, Nation-State and Violence, in: Social Theory and Modern Sociology, Cambridge, Polity Press 1987, str. 116 n.
- 59 J.Breuilly, Approaches to Nationalism, in: E.Schmidt-Hahn (Hrsg.) Formen des nationalen Bewusstseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien, München, Oldenbourg 1994, str. 17. Ve své knize Nationalism and the State, Manchester UP 2.vyd. 1993 však přikládá nacionalismu názor, že hodnoty a zájmy národa stojí nad všemi ostatními hodnotami a zájmy (str. 2)
- 60 H.-U.Weher, Nationalismus, str. 13
- 61 Na to upozornil nejnoveji Rogers Brubaker, jenž se ostatně rovněž přiklání k "neutrální" definici nacionalismu, který chápe jako jako "heterogeneous set of "nation"-oriented idioms, practices and possibilities that are continuously available ... in modern cultural and political life", srv. Nationalism Reframed, str. 10. str. 10.
- 62 A. Hastings, The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism, Cambridge UP 1997, str. 80
- 63 Patriotismus jako pozitivní protiklad nacionalismu je často užíván v britském a americkém kontextu. Earle J.Hunter charakterizoval (americký) patriotismus již roku 1932 jako "emocionální vztah jedince k jeho vlasti, který má za důsledek to, že jedinec zasvětil své osobní tužby blahu a potřebám vlasti", A Sociological Analysis of Certain Types of Patriotism, New York 1932, str. 27 n. Podobně chápou patriotismus jako protiklad negativně chápaného nacionalismu autoři sborníku R. Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Unity, I-III, London, New York, Routledge 1989. Srv. též práce P.F.Sugara a L.Dooba (zde pozn. 54).
- 63 T.Mayer, Nation, str. 188 nn. Srv. též P.Bagge, Nationalisme, zde pozn. 55.
- 64 M. Keating, State and regional nationalism: territorial politics and European State, London 1988. M. Viroli, For Love of Country, Oxford 1995.

- 65 C.Geerts, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973 (2.vyd.), str. 255 nn.
Th.H.Eriksen, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, Pluto Press 1993, str. 56 a 152 n.
- 66 E.H.Erikson, *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*, Frankfurt (m), Suhrkamp 1973,
P.I.Berger, T.Luckman, *The Social Construction of Reality*, Harmondsworth 1979.
67 J.Armstrong, *Nations*, str. 288
- 68 R.Grew, *The Construction of National Identity*, in: P.Boerner (ed.), *Concepts of National Identity*, Baden-Baden 1986, str. 31 nn. S. Tägil (ed.), *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization*, Scandinavian University Books 1984
69 A.D.Smith, *National Identity*, 1991. W.Bloom, *Personal identity, national identity, and international relations*, Cambridge UP 1990. B. Giesen (ed.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt (M), Suhrkamp 1991
- 70 A.D.Smith, *National Identity*, kap. 1.
- 71 W. Bloom, *Personal Identity*, str. 52 nn.
- 72 E.J.Hobsbawm, *Nations*, str. 11
- 73 F. Braudel, *Die Identität Frankreichs...*
- 74 S. Tägil, *Ethnic Conflict*, str. 241 n.
- 75 L.Honko, *Traditions in the construction of cultural identity*, in: M.Branch (ed.), *National History and Identity*, Helsinki 1999, str. 17 nn., R. Abrahams, *Nation and identity: a view from social anthropology*, in: tamtéž, str. 34 nn. H.-G.Haupt, M.G.Müller, S.Woolf (eds.), *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries*, Kluwer Law International, 1998.
- 76 Národní identita je charakterizována jako "jene Summe kollektiver Selbstverständnisse und Selbstbilder einer Nation, die sich in gemeinsamen kulturellen Codes, Wertsystemen und Interessen äußert, durch Institutionen und Symbole stabilisiert und aktualisiert wird ..."
U.v.Hirschhausen, J.Leonhard (eds.), *Nationalismen in Europa*, str. 15
- 77 A.F.Reiterer, *Soziale Identität. Ethnizität und sozialer Wandel. Zur Entwicklung einer anthropologischen Struktur*, Peter Lang 1993. C. Taylor, *Die Quellen des Selbst. Die Entstehung der neuzeitlichen Identität*, Frankfurt(M) 1994. T.Meyer, *Identitätswahn. Die Politisierung des kulturellen Unterschieds*, Berlin 1997.
- 78 L.Niethammer, *Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*, Reinbek 2001, R. Brubaker jako pozn. 61.
- Poznámka: tato stať je upravenou českou verzí textu, který vyšel německy v autorově knize Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich, Gottingen 2005. Podle této knihy by také měla být citována.*